



İHYA

İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi
International Journal of Islamic Studies

EMİR ES-SAN'ÂNÎ'NİN ET-TENVİR ŞERHU'L-CÂMÎİ'S-SAGİR ADLI ESERİNDE HADİSLERİ ŞERH VE TAHLİL YÖNTEMİ

METHODOLOGICAL ANALYSIS OF AL-TANWIR SHARH AL-JAMI' AL-SAGHIR BY
AUTHOR AL-AMIR AL-SAN'ANI

Elif ERYARSOY AYDIN

Dr., Diyanet İşleri Baykanlığı Ümraniye Müftülüğü
eliferyarsoy@gmail.com, orcid.org/0000-0002-2829-3189

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 15 Mayıs 2021 / 15 May 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 28 Haziran 2021 / 28 June 2021

Yayın Tarihi / Published: 25 Temmuz 2021 / 25 July 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Temmuz-Güz/ July – Autumn 2021

Cilt / Volume: 7, **Sayı / Issue:** 2, **Sayfa / Pages:** 1150-1171.

Cite as / Atıf: Eryarsoy Aydın, Elif. “Emir Es-San’ânî’nin et-Tenvîr Şerhu’l-Câmîî’s-Sagîr Adlı Eserinde Hadisleri Şerh ve Tahlil Yöntemi [Methodological Analysis of al-Tanwir Sharh al-Jami’ al-Saghir By Author al-Amir al-San’ani]”. İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi- İhya International of Islamic Studies 7/2 (Temmuz/July 2021), 1150-1171.

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan / Ethical Statement:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Öz

Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-Câmiu's-sagîr* isimli eseri, İslam dünyasında sıklıkla müracaat edilen hadis kaynaklarından biridir. Kısa hadislerin alfabetik olarak tanzim edildiği bu esere tarih boyunca pek çok şerh yazılmıştır. Bunlardan biri de Yemenli âlim Emir es-San'ânî (ö. 1182/1768) tarafından yazılan *et-Tenvîr Şerhu'l-camii's-sagîr* isimli şerhtir.

Tenvîr, 11 ciltten oluşan, kapsamlı, sistematik, dil ve üslup açısından dikkat çekici bir eserdir. Müellifi Emir es-San'ânî'nin son te'liflerinden biri olması hasebiyle, ilminin hülasası kabul edilebilir. Bu özelliklerinin yanı sıra *el-Câmiu's-sagîr*'in akla ilk gelen şerhlerinden *Feyzû'l-kadîr*'e eleştirileri, tashih ve ilaveleri ile de dikkat çekmektedir.

“Yemenli Âlim Emir es-San'ânî'nin *el-Câmiu's-Sagîr Şerhi Tenvîr*” isimli bu makalede *Tenvîr* genel özellikleri ile ele alındıktan sonra, hadisleri şerh ve tahlil yöntemi -örnekleme metodu ile- incelenmiştir. San'ânî'nin, *el-Câmiu's-sagîr* musannifi Süyûtî ile *Feyzû'l-kadîr* müellifi Münâvî'ye ve diğer âlimlere tenkitleri örneklendirilmiş, sıhhat değerlendirmesi açısından mukayese edilmiştir. *Tenvîr* şerhinin diğer şerhler arasındaki yeri ve hadis ilmine katkıları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *el-Câmiu's-sagîr şerhi*, *et-Tenvîr şerhu'l-Câmiu's-sagîr*, *et-Tenvîr*, Emir es-San'ânî, *Feyzû'l-kadîr*

Abstract

The work of Imam al-Suyuti (d. 911/1505) titled *al-Jami' al-Saghir* is one of the most widely used hadith sources in the Islamic world. Throughout history many commentaries have been written about this book that indexed hadiths alphabetically. One of these commentaries is the commentary entitled *al-Tanwir Sharh al-Jami' al-Saghir*, written by the al-Amir of Yemen, al-San'ani (d. 1182/1768).

al-Tanwir is a comprehensive, systematic, remarkable annotation in terms of language and style, consisting of 11 volumes. Since it is one of the last works of his author al-Amir al-San'ani, it is considered as the work that summarizes his knowledge. Besides these features, it also attracts attention with inclusion of his criticisms and his additions to *al-Jami' al-Saghir*, one of the first commentaries written on *Fayd al-Qadir Sharh al-Jami' al-Saghir*

In this article titled “*al-Jami' al-Saghir* Commentary of *al-Tanwir* of the Yemeni Author, al-Amir al-San'ani, *al-Tanwir* was studied for its general properties, then hadiths were analyzed by the method of sampling and sharh and tahlil methods. San'ani's criticism to the musannif (author) of *al-Jami' al-Saghir* Suyuti and the author of *Fayd al-Qadir*” Münavi and other scholars were exemplified and compared with in terms of strength assessment. The place of *al-Tanwir* annotation among other annotations in the hadith literature, and its contribution to the hadith studies has been assessed.

Keywords: *al-Jami' al-saghir* annotation, *al-Tanwir sharh al-Jami' al-saghir*, *al-Tanwir*, al-Amir al-San'ani, *Fayd al-Qadir*.

Extended Abstract

The work of Imam al-Suyuti (d. 911/1505) titled *al-Jami' al-Saghir* is one of the hadith sources that is most widely used in the Islamic world. Throughout history, many commentaries have been written about this book that indexed hadiths alphabetically. One of these commentaries is the commentary entitled *al-Tanwir Sharh al-Jami' al-Saghir*, written by the al-Amir of Yemen, al-San'ani (d. 1182/1768). *al-Tanwir* is a comprehensive, systematic, remarkable annotation in terms of language and style, consisting of 11 volumes. Since it is one of the last works of his author al-Amir al-San'ani, it is considered as the work that summarizes his knowledge. Besides these features, it also attracts attention with inclusion of his criticisms and his additions to *al-Jami' al-Saghir*, one of the first commentaries written on *Fayd al-Qadir Sharh al-Jami' al-Saghir*.

Al-San'ani has a vast knowledge in the Arabic language. His work also has the explanatory style of commentaries. The commentator also enriches the style and expression with discussion, criticism, question and answer.

One can also observe San'ani's vast knowledge in language clearly through his works. He occasionally makes use of definitions while shaping his commentaries. In his book *al-Jami' al-Saghir* he explains the words mentioned in the text and enables the reader to easily understand the meaning by offering clarified and well-framed descriptions.

The author carefully avoids repetitions in his commentaries. When hadiths analyzed in his works bear close meanings he only explains one of them and refers to the first one for the explanation of the others.

All hadith introduced in *Tanwir* are taken from *al-Jami' al-Saghir* *identically* and presented in the text, enabling the reader to comprehend the book easily. Specific terms are explained in the book when necessary. The commentator thus avoids repetition and makes sure his text flows smoothly.

Commentary books are practical examples of how conflicts between hadiths are resolved. In his work al-San'ani aims to solve these conflicts by gathering all narrations. He makes use of the former ulama and points

al-San'ani follows a very meticulous method in transfers and references in his work. He analyzes several copies of Al-Suyuti's *al-Jami' al-Saghir*, and also examines other works of the author. Additionally, he refers to different sources. Thus, *Tanwir* enables comparison between different works. In his book al-San'ani refers to his other works as well.

Tanwir makes a good example of citation tradition among the ulama. Narrations coming from different Islamic scholars facilitate obtaining various interpretations about that hadith for the reader. In addition, the narratives contribute to the recognition of the Zeydî sect, which is widespread in Yemen, as well as the Ahl As-Sunnah scholars of hadith. Al-San'ani's critics to these narratives are valuable for the hadith ulama.

The hadith criticism method in Al-San'ani's *Tanwir* can be understood through examples. For instance, the hadith “اختلاف أمتي رحمة” (The conflict of my ummah is mercy) can be examined in this respect.

Constructive criticism is essential for science and its contribution to scientific progress also plays a key role. In the development of Islamic sciences, the ulama's criticism of each other played an active role. Al-San'ani is one of the scholars who criticises science. He frequently criticizes Suyuti and Munawi in *Tanwir*. Many examples of these criticisms are presented in this article.

One of the main points where Sanani criticizes Suyuti is his statements about the authenticity of the hadiths. He criticized Suyuti for including weak hadiths in his work. Sometimes he also criticizes the opinions of Munawi about the soundness of the hadiths. In this regard, San'ani was – for the most part – more meticulous than either of them.

Al-San'ani, who lived in a close period to Munawi (d. 1031/1622), wrote a commentary containing different information, although he benefited greatly from Munawi's commentary. This very comprehensive work draws attention with its criticisms of both Suyuti and Munawi.

This article titled “*al-Jami' al-Saghir* Commentary of *al-Tanwir* of the Yemeni author, al-Amir al-San'ani, *al-Tanwir* studies its general properties, then analyzes hadiths through sampling and explanation methods. This article exemplifies Al-San'ani's criticism to the musannif (author) of *al-Jami' al-Saghir* Suyuti and the author of *Fayd al-Qadr*” Munawi and other scholars and then compares

them in terms of strength assessment. This work also assesses annotation of Al-Tanwir among other annotations in hadith literature, and its contribution to hadith studies. It is clear that Tanwir is an important annotation among the annotations of al-Jami' al-Saghir.

Giriş

Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-Câmiu's-sagîr* adlı eseri kendine has üslubu ve daha önce örneği olmayan tasnif metodu ile tarih boyunca dikkat çekmiştir. Farklı pek çok kaynaktaki veciz hadisleri bir araya getirmesi sebebi ile İslâm dünyasında rağbet görmüş bu esere çok sayıda şerh yazılmıştır.

el-Câmiu's-sagîr şerhlerinden biri, Emîr es-San'ânî (ö. 1182/1768) tarafından yazılan *et-Tenvîr şerhu'l-Câmi's-sagîr*'dir. *Feyzü'l-kadîr* müellifi Münâvî'ye (ö. 1031/1622) yakın bir dönemde yaşayan San'ânî, Münâvî'nin şerhinden çokça faydalanmasına rağmen farklı bilgiler ihtiva eden bir şerh te'lif etmiştir. Oldukça kapsamlı bu eser, gerek Süyûtî'ye gerekse Münâvî'ye tenkitleri ile de dikkat çekmektedir.

Genelde İslâmî ilimlerin pek çoğunda, özelde hadis sahasında *el-Câmiu's-sagîr*'e sıkça başvurulur. Bu güzide eserden daha çok istifade için şerhlere müracaat edilmektedir. Ancak *el-Câmiu's-sagîr* şerhleri arasında önemli bir yeri olmasına rağmen Türkiye'de Emîr es-San'ânî'nin *Tenvîr*'i pek bilinmemektedir.

Bu eksikliği giderme amacı ile bilgilendirme ve özlü mukayese için kaleme alınan makalemizde, *et-Tenvîr şerhu'l-Câmi's-sagîr* genel özellikleri tanıtılmış, Emîr es-San'ânî'nin bu şerhinde rivayetleri tahlil metotları incelenmiş ve sıhhat değerlendirmesi başta olmak üzere Münâvî'nin şerhi *Feyzü'l-kadîr* ile temel hususiyetleri açısından karşılaştırılmıştır.

1. et-Tenvîr Şerhu'l-Câmi's-Sagîr

et-Tenvîr Şerhu'l-Câmi's-sagîr, *-Sübülü's-selâm*,¹ *Udde*² ve *Tabbîr*³ adlı şerhlerin de müellifi Yemenli âlim Emîr es-San'ânî tarafından yazılmıştır. Riyad'da 1432/2006'da on bir cilt halinde basılmıştır.

San'ânî, *Tenvîr*'in girişinde *el-Câmiu's-sagîr* okuttuğu, ilim sahibi bir arkadaşının kendisinden *el-Câmiu's-sagîr*'i şerh etmesini talep ettiğini ve bunun üzerine kitabını yazdığını ifade etmektedir. Önce kendisini yeterli görmediğinden *el-Câmiu's-sagîr*'e şerh yazmaktan kaçındığını, daha sonra *el-Câmiu's-sagîr*'i okurken izaha muhtaç yerleri fark ettiğini ve bu eserin herhangi bir şerhine sahip olmadığından kendisi için bazı açıklamalar not ettiğini

¹ İbn Hacer'e (ö.852/1449) ait *Bulûgu'l-merâm*'a yazdığı şerhidir. İlk baskısı Hindistan'da 1306'da yapılmıştır.

² Makdisî'nin (ö. 600/1203) *Umdetü'l-ahkâm* adlı fıkıh kaidelerine temel teşkil eden hadisleri bir araya getirdiği eserine İbn Dakik el-İd'in (ö. 702/1302) yazdığı *İbkâmü'l ahkâm*'ın haşiyesidir. 1379'da Kahire'de Ali b. Muhammed en-Nehdî'nin tahkiki ile dört cilt halinde basılmıştır.

³ İbnü'l-Esîr'in (ö. 606/1210) *Câmiu'l-usûl fi ebâdisi'r-Resûl* adlı eserinin muhtasarı İbnü'd-Deyba'nın (ö. 944/1537) *Teysîri'l-nüsûl* ünün şerhidir. San'ânî, alfabetik olan eserin ص harfine kadar şerhini tamamlayabilmiştir. Yedi cilt halinde Riyad'da 1433/2012'de basılmış eseri, M. Subhî b. Hasan Hallâk tahkik etmiştir.

belirtmektedir. Münâvî'nin şerhine ulaştığında ise kendi notları ile *Feyzî'l-kadîr şerhu'l-Câmî's-sagîr*'deki açıklamaları bir araya getirdiğini ve eserini bu şekilde yazdığını söylemektedir.⁴

San'ânî, *Tenvîr*'i te'lif amacını “öncelikle bana, sonra da bu kitaba müracaat edenlere faydası olsun” cümlesi ile ortaya koymaktadır.⁵

Pek çok eski eserde olduğu gibi, San'ânî'nin de te'lifatından bazılarının isimleri ve hatta müellifine nisbeleri ile ilgili ihtilaflar mevcuttur. Mesela *Sübülü's-selâm*'ın tam ismi hakkında ihtilaf edilmiş, farklı baskılarında ayrı isimler kullanılmıştır.⁶ *Dîvân*'ında ise ona ait olmadığı iddia edilen şiirler mevcuttur.⁷ San'ânî'nin kitaplarını tahkik edip hayatını ele alan araştırmacıların hiçbiri -ele aldığımız- *Tenvîr* adlı eseri hakkında ihtilaf etmemiştir. Bu eseri, *et-Tenvîr şerhu'l-Câmî's-sagîr* adı ile zikretmişlerdir.⁸ Zira San'ânî kitabına *et-Tenvîr şerhu'l-Câmî's-sagîr* adını verdiğini kendisi mukaddimesinde ifade etmiştir.⁹ Eserin sadece adı değil; San'ânî'ye aidiyeti noktasında da herhangi bir ihtilaf yoktur. Müellif, *Tenvîr*'de yer yer daha önceden yazdığı te'lifatına işaret etmektedir.¹⁰ Bu atıflar *Tenvîr*'in San'ânî'ye aidiyetini ortaya koyduğu gibi bu şerhini pek çok eserinden sonra kaleme aldığını da açıkça göstermektedir.

Şerhin tahkiki Muhammed İshak Muhammed İbrahim tarafından yapılmıştır. Muhakkik kitabı, müellif hayattayken yazılmış bir nüshadan baskıya hazırlamıştır. Baskıya esas alınan nüsha, San'ânî hayatta iken onun gözetiminde ve oğlunun da yardımı ile yazılmıştır.¹¹ Muhakkik mukaddimededen sonra, eserin baş tarafına temel aldığı nüshanın dört cildinin kapakları ile ilk ve son sayfalarının mikro filmlerini eklemiştir.¹²

San'ânî, eserine herhangi bir mukaddime yazmamış ve şerhi hakkında ön bilgi vermemiştir. Muhtemelen bu sebebin de etkisi ile muhakkik, şerhe uzun bir mukaddime yazmış ve bu mukaddimedede Süyûtî ile San'ânî'yi tanıttıktan sonra, San'ânî'nin şerh metodu ile ilgili bilgiler vermiştir.¹³

Muhakkik, *el-Câmî's-sagîr*'de geçen hadisleri tahrir etmiş, metindeki nakillerin kaynaklarını göstermiştir. Gerekli yerlerde ilave bilgiler vermiş, zaman zaman râvîler hakkında açıklamalar yapmıştır. Ayrıca hadisin sıhhati hakkında Elbânî'nin (1914/1999) verdiği hüküm

⁴ Muhammed b. İsmail el-Emîr es-San'ânî, *et-Tenvîr Şerhu'l-Câmî's-sagîr*, thk. M. İshak Muhammed (Riyad: Darü's-selâm, 1432/2011), 1/152.

⁵ San'ânî, *Tenvîr*, 1/153.

⁶ Muhammed b. İsmail el-Emîr es-San'ânî, *Sübülü's-selâm el-mûsileti ilâ Bulûğî'l-merâm*, thk. M. Subhî Hasan Hallâk (Riyad: Dâr İbni'l-Cevzî, 1418/1997); Muhammed b. İsmail el-Emîr es-San'ânî, *Sübülü's-selâm Şerhi Bulûğî'l-merâm min cem'i edilleti'l-abbkâm*, thk. M. Nâsirüddin el-Elbânî (Riyad: Mektebetü'l-maarif, 1427/2006.)

⁷ Ahmed Muhammed el-Uleymî, *es-San'ânî ve kitâbühu Tavdîhu'l-efkâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1408/1987),102. (Ayrıca bkz. San'ânî, *et-Tabbîr li izâhi me'âni't-Teysîr*, thk. M. Subhî Hasan Hallak (Riyad: 1433/2012), 1/25. (Muhakkik mukaddimesi.)

⁸ San'ânî, *Tenvîr*, 1/52. (Muhakkik mukaddimesi.) (Ayrıca bkz. Abdullah Muhammed el-Habeşî, “Muhammed b. İsmail el-Emîr es-San'ânî”, *İktilâf* 1/2 (1980), 145–174.)

⁹ San'ânî, *Tenvîr*, 1/153.

¹⁰ San'ânî, *Tenvîr*, 1/201; 1/206; 2/36.

¹¹ San'ânî, *Tenvîr*, 1/20.

¹² San'ânî, *Tenvîr*, 1/140-151.

¹³ San'ânî, *Tenvîr*, 1/19-139.

başta olmak üzere¹⁴ başka kaynaklardaki sıhhat hükümlerine de işaret etmiştir. Gerekli yerlerde kelimeleri harekelemiştir. Şârihin hataya düştüğü yerlere işaret etmiş¹⁵ ve şerh fihristler ilave etmiştir. Böylelikle istifade kolaylaşmış, kitap daha kullanışlı hale gelmiştir.

2. San'ânî'nin Kaynakları

el-Câmiu's-sagîr şerhine esas aldığı nüsha hakkında mukaddimede bilgi vermeyen San'ânî, şerh esnasında pek çok nüshasının olduğunu ve bu nüshalar arasında Süyûtî'ye ait müellif nüshasına da sahip olduğunu pek çok yerde söylemektedir.¹⁶

San'ânî'nin, *Tenvîr*'de önceki İslâm âlimlerine sık sık atıflarda bulunduğu ve onların eserlerinden faydalandığı görülmektedir. Gazzâlî (ö. 505/1111),¹⁷ Sâgânî (ö.650/1252),¹⁸ İbn Dakîk el-İd (ö. 702/1302),¹⁹ Zehebî (ö. 748/1378),²⁰ Irâkî (ö. 806/1404),²¹ İbn Hacer (ö. 852/1449)²² gibi âlimleri referans göstermiştir. Zaman zaman da âlimlerin farklı eserlerine atıfta bulunmuştur.²³

Tenvîr'de en çok müracaat edilen kaynağın Münâvî'nin şerhi olduğu açıktır. San'ânî, Münâvî'nin *Feyzû'l-kadîr*'ine kendi şerhinin ilk bölümünü yazdıktan sonra ulaştığını ifade etmektedir.²⁴ Bu şerhten oldukça istifade ettiğini de belirtmiştir. Nitekim şerhinde *Feyzû'l-kadîr* ile hemen hemen aynı cümleleri ve malumatı sıklıkla görmek mümkündür. Mesela “الدواوين ثلاثة: فديوان لا يغفر الله منه شيئاً، وديوان لا يعبأ الله به شيئاً، وديوان لا يترك الله منه شيئاً؛ فأما الديوان الذي لا يغفر الله منه شيئاً فالإشراك بالله، وأما الديوان الذي لا يعبأ الله به شيئاً فظلم العبد نفسه فيما بينه وبين ربه: وأما الديوان الذي لا يترك الله منه شيئاً فمظالم العباد بينهم القصاص لا محالة” (Üç çeşit (amel) defteri vardır: Allah'ın (c.c) herhangi bir şeyi affetmediği amel defteri, Allah'ın (c.c) (hesabını) önemsemediği amel defteri ve Allah'ın (c.c) (hesabını) eksik bırakmadığı amel defteri. Allah'ın hiçbir şeyi affetmediği amel defterinde, Allah'a şirk koşmak; Allah'ın önemli görmediği amel defterinde ise kulun Rabbi ile kendisi arasındaki hususlarda kendisine zulmetmesi (yazılı)dır. Allah'ın hiçbir şeyin hesabını eksik bırakmadığı (amel) defteri ise, aralarında kısas uygulanması gereken kullar arasındaki haksızlıkların olduğu defterdir.)²⁵ San'ânî, *Tenvîr*'de bu hadisi şerh ederken; Münâvî'nin, İbnü'l- Arabî'den (ö. 543/1148) yaptığı naklin bir kısmını, Tîbî'den (ö. 743/1343) ise iki alıntısının ikisini de nakletmiştir.²⁶ Yine “انهشوا اللحم نهشاً” “فإنه أهنأ وأمرأ”

¹⁴ Elbânî'ye ait *Sabîhu'l-Câmiu's-sagîr ve ziyâdâtüb* ile *Zaîfü'l-Câmiu's-sagîr ve ziyâdâtüb* eserlerinde zikredilen hükümleri nakletmiştir.

¹⁵ San'ânî, *Tenvîr*, 1/135-137. (Muhakkik mukaddimesi.)

¹⁶ San'ânî, *Tenvîr*, 1/53; 5/74; 6/579; 7/512...

¹⁷ San'ânî, *Tenvîr*, 2/55 ve 388; 3/189...

¹⁸ San'ânî, *Tenvîr*, 2/180; 5/58...

¹⁹ San'ânî, *Tenvîr*, 1/492; 3/584; 4/101; 5/341...

²⁰ San'ânî, *Tenvîr*, 1/224; 2/38; 6/306...

²¹ San'ânî, *Tenvîr*, 1/253; 8/223; 10/103...

²² San'ânî, *Tenvîr*, 1/562, 599; 2/24, 6/289...

²³ San'ânî, *Tenvîr*, 1/54; 8/150; 6/586...

²⁴ San'ânî, *Tenvîr*, 5/132.

²⁵ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), 6/240.

²⁶ San'ânî, *Tenvîr*, 6/147,148. (Ayrıca bkz: Muhammed Abdür-rauf el-Münâvî, *Feyzû'l-kadîr şerhu'l-Câmiu's-sagîr* (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1415/1994), 3/738.)

(Eti dişlerinle kemirerek yiyin. Çünkü bu, sıhhat ve afiyet için daha iyidir.)²⁷ hadisini açıklarken Münâvî'nin, Irâkî'den yaptığı nakli²⁸ San'ânî de neredeyse aynen aktarır.²⁹ Şerh esnasında bunun örneklerini çokça görmek mümkündür. Ancak San'ânî, sıklıkla yaptığı bu alıntıların yanı sıra; şerhini değerli ve orijinal kılan farklı bilgiler de vermiş, Süyûtî ve Münâvî'ye önemli eleştiriler yöneltmiştir.

3. Dil ve Anlatım

Pek çok eser sahibi olan Emîr es-San'ânî, Arap dilinin inceliklerini iyi bilen, dili etkili ve güzel kullanan bir âlimdir. Metinde genel itibari ile ağır ve zor ifadeler kullanılmamıştır. Müellif San'ânî şerhinde, çoğunlukla cümleleri gereksiz yere uzatmamış, maksadını açık ve net bir şekilde ortaya koymuştur.

Şerh eserlerindeki açıklayıcı üslup, *Tenvîr* için de geçerlidir. Şârih ayrıca tartışma, tenkit, soru-cevap ile üslup ve anlatımı zenginleştirmiştir.

San'ânî, sık sık tanımlardan da faydalanmaktadır. Böylelikle *el-Câmiu's-sagîr*'in metninde geçen kelimeleri açıklamış, okuyucuya sınırları belli tarifler yapmış, konunun rahat anlaşılmasını sağlamıştır. Mesela “البدعة” (bid'at) hakkında açıklama yapmadan önce sözlükte hangi anlama geldiğini belirtir.³⁰ Yine “البطيخ” (kavun) kelimesini açıklarken sarı ve yeşil renklerde iki türünün olduğuna değinmekte ve okuyucuyu kısaca bilgilendirmektedir.³¹ “الخصلة” (Haslet) kelimesinin ise iyi ve kötü özellik anlamına geldiğini, çoğunlukla iyi özellik manasında kullanıldığını sözlükten nakleder.³²

Tenvîr'in kısa mukaddimesinde şiir tadında seci'li ifadeler, San'ânî'nin dil maharetini ortaya koymaktadır.³³

Aynı zamanda *Dîvân* sahibi ve iyi bir şair olan San'ânî, görüşlerini ve açıklamalarını delillendirmek için şiirlere müracaat etmiştir. Mesela Şâfi'ye (ö. 204/820) ait olduğunu ifade ederek “واعط زكاة الجاه يوماً فإنها ... كمثل زكاة المال تم نصابها” (Nisap miktarını bulmuş malın zekatını ödediğin gibi, itibarının zekatını da ver.) beyitlerini zikretmiştir.³⁴

²⁷ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), “*Et'ime*”, 21. (No: 3778).

²⁸ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 3/83.

²⁹ San'ânî, *Tenvîr*, 4/293-294.

³⁰ San'ânî, *Tenvîr*, 1/232.

³¹ San'ânî, *Tenvîr*, 8/516.

³² San'ânî, *Tenvîr*, 2/278. (Ayrıca bkz: Ebû't-Tâhir Meccüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmusu'l-mubît* (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1436/2005), 993.

³³ San'ânî, *Tenvîr*, 1/152'deki ibare şöyledir:

فإن الله سبحانه شرف هذه الملة بحفظ دينها بأئمة الرجال، ولم يزل تعالى يظهر في كل عصر قومًا يطلعون البيور السافرة بعد أن صارت شمس المعارف من قبل في هيئة الهلال فيهندي بضوئها الساري كل من له من فتح الودود بعض منال، منهم الإمام الذي جعله الله تعالى تذكرة الحفاظ للنبلاء فرج بعلمه ميزان الاعتدال، الحافظ الذي كان إيجاده لإحياء لعلوم الدين، بعد أن صارت خلاصته من حملة الأطلال من لا يحتاج إلى ما ناله من الإصابة والتقريب والإتقان إلى برهان واستدلال، إذ مصنفاته مصباح الزجاجة للناظرين وقوت المغتذي، ومرقاة الصعود إلى بلوغ الكمال، وهو العلامة فخر الدين عبد الرحمن بن أبي بكر السيوطي لا زال في رضوان ذي الجلال، وألف مؤلفات نفيسة وإن من أنفس ما جمعه "الجامع الصغير من أحاديث البشير النذير" صلى الله عليه وعلى آله بلا انتهاء ولا زوال.

³⁴ San'ânî, *Tenvîr*, 2/187. (Ayrıca başka örnekler için bkz: San'ânî, *Tenvîr*, 2/179; 2/266)

Bazen meşhur şiirleri, şairine işaret etmeden nakletmiştir.³⁵

ما أحد طالت له لحية ... فزادت اللحية في هيئته

إلا وما ينقص من عقله ... مقدار ما يزداد في لحيته³⁶

Gereksiz tekrarlar okuyucunun ilgisini dağıtabilir. Bu durum müelliflerin dikkat etmesi gereken önemli hususlardandır. San'ânî, şerhinde tekrardan kaçınmış ve bu noktaya da özellikle dikkat çekmiştir: İkinci hadisin şerhinde Süyûtî'nin müttefekun aleyh olan veya *Sabihayn*'dan birinde geçen hadisler hakkında sıhhat hükmü verdiğiine işaret etmiştir. Aynı bilgiyi yirmi dördüncü hadisin şerhinde de hatırlattıktan sonra bir daha tekrar etmeyeceğini söylemiştir.³⁷ Anlamları birbirine yakın olan hadisleri –çoğunlukla- şerh etmemesinin bir sebebi de muhtemelen budur.³⁸

4. Metot

Emîr es-San'ani şerhinde nasıl bir metot takip ettiğini/edeceğini açıklamamıştır. Bu sebeple *Tenvîr*'in metodunu belirlemek, şerhin incelenmesi ile ancak mümkündür.

4. 1. Şerh Metodu

Tenvîr'de önce her hadis Süyûtî'nin *el-Câmiu's-sağîr*'inden aynen nakledilmiştir. Şerh edilen eserin ana metnini okuyucunun görmesi, kitabın rahat okunmasını ve kolay anlaşılmasını sağlar.

Şerh esnasında hadisin metni uygun şekilde bölünerek, açıklanması gereken kelimeler izah edilmiş; varsa istisnalar veya şartlar zikredilmiştir. Hadislerle şerh iç içe ve bir bütün halindedir. Şârih, böylelikle tekrarın önüne geçtiği gibi şerh metninin akıcı olmasını temin etmiştir.

San'ânî, şerhinde “قال المصنف” (Musannif şöyle demektedir.) ifadesiyle Süyûtî'den, “قال الشارح” (şârih şöyle demektedir.) sözleriyle de Münâvî'den nakilde bulunur. Kendi görüşünü ise genellikle “قلت” (derim ki:) şeklinde beyan eder.³⁹

Münâvî'den yapılan nakillerin belirli olması için “قال في الشرح” (Şerhte şöyle demektedir.) ve “انتهى كلام الشارح” (Şârihin sözleri burada sona erdi.) gibi lafızlar kullanmıştır.⁴⁰

Bu genel hususiyetler dışında, San'ânî'nin *Tenvîr*'de takip ettiği metodu genel hatlarıyla şu şekilde sıralamak mümkündür:

³⁵ Beyitler Abbasi Halifesi Me'mun'a atfedilmektedir. (San'ânî, *Tenvîr*, 8/516.)

³⁶ “Bir kimsenin sakalının uzaması dış görünüşünü güzelleştirir. Ancak sakalının uzunluğu ölçüsünde aklı eksilir.” manası verilebilir. Arap kültüründe “sakalın uzunluğu, aklın kısılgına” yorumludur. (Geniş bilgi için bkz: Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgib el-İsfahânî, *Mubadarâtü'l-üdeba ve muhaveretü's-şuarâ ve'l-bulegâ* (Beirut: Dâru'l-Erkam, 1420), 2/342.)

³⁷ San'ânî, *Tenvîr*, 1/219.

³⁸ San'ânî, *Tenvîr*, 1/229-230; 4/514, 515.

³⁹ San'ânî, *Tenvîr*, 1/612; 2/111; 3/247; 4/65; 5/430; 6/153; 8/116; 11/188...

⁴⁰ San'ânî, *Tenvîr*, 1/54; 9/415.

- *Süyûtî'nin yöntemine işaret eder:*

Her ne kadar Süyûtî eserine mukaddime yazıp kendi yöntemine işaret etmişse de şârih San'ânî *el-Câmiu's-sagîr*'de Süyûtî'nin –bilhassa- hadisler hakkında hüküm verirken takip ettiği metotlarla ilgili tespitlerini söylemektedir:

Süyûtî, *el-Câmiu's-sagîr*'de “من ابتلي بالقضاء بين المسلمين فلا يرفع صوته على أحد الخصمين ما لا يرفع على الآخر” (Sizden biriniz Müslümanlar arasında yargı görevini üstlenince, sesini iki hasımdan sadece birine karşı yükseltmesin.) rivayetini⁴¹ Beyhakî'den (ö. 458/1066) nakletmiştir. Ardından hadisin zayıf olduğunu belirtmiştir. San'ânî, -bu hadiste görüldüğü gibi- Süyûtî'nin rivayeti naklettiği kaynaktaki sıhhat hükmünü aynen aktardığını ve yönteminin bu olduğunu ifade etmiştir.⁴²

San'ânî, Süyûtî'nin *el-Câmiu's-sagîr*'de hadisin birden fazla tariki varsa bunlardan sadece birinin sıhhat hükmünü açıkladığına, diğer tariklerin sıhhati hakkında herhangi bir hüküm vermediğine ve musannifin eserinde böyle bir metot takip ettiğine dikkat çekmektedir.⁴³

- *San'ânî, Süyûtî'nin diğer kitaplarını kontrol etmiş ve gerekli yerlerde atıflarda bulunmuştur:*

el-Câmiu's-sagîr'de zikredilen hadis, Süyûtî'nin başka eserlerinde geçmişse San'ânî buna işaret etmiştir. Mesela “سيد القوم خادمهم” (Toplumun efendisi, onlara hizmet edendir.)⁴⁴ hadisini şerh ederken Süyûtî'nin hadisin kaynağına dair işaret koymadığını, ancak hadisi Süyûtî'nin yine kendi eseri *ed-Dürerü'l-müntesire*'de naklettiğini belirtmiştir.⁴⁵

Bilhassa hadislerin hükmü ile ilgili bilgi verirken Süyûtî'nin, İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *Mevzuatı* üzerine yazdığı eserine⁴⁶ sıklıkla yönlendirmiştir.⁴⁷

- *Hadislerin sebeb-i vürûduna işaret etmiştir:*

“أمن شعر أمية بن أبي الصلت وكفر قلبه” (Ümeyye'nin şiiri iman etti, fakat kalbi iman etmedi.)⁴⁸ rivayetini şerh ederken Ümeyye'nin⁴⁹ kardeşi Fâria'nın Hz. Peygamber'in yanında kardeşine ait şiiri okuması üzerine Allah Resûlü'nün (s.a.) bu sözleri buyurduğunu açıklamıştır.⁵⁰

⁴¹ Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebir*, thk. H. Abdülmecid es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.), 23/285.

⁴² San'ânî, *Tenvîr*, 10/16.

⁴³ San'ânî, *Tenvîr*, 9/84.

⁴⁴ Aclûnî, *Keşfu'l-bağ'a*, 'da سَيِّدُ الْقَوْمِ خَادِمُهُM rivayetinin Sülemî'nin, Hatîb'in, Ebû Nuaym ve Taberânî'nin eserlerinde zikredildiğine işaret ettikten sonra munkatı', zayıf bir rivayet olduğu bilgisini verir. (Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Aclûnî, *Keşfu'l-bağ'a ve müşâlihi'l-ilbâs* (Kahire: Mektebetü'l-kudsî, 1351), 1/461-462.)

⁴⁵ San'ânî, *Tenvîr*, 6/435. (Ayrıca bkz: Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *ed-Dürerü'l-müntesire fi'l-eğâdisi'l-müştehire*, thk. M. Lutfi Sabbağ (Riyad: Câmiatü'l-Melik Suud, ts.), 131.

⁴⁶ *el-Le'âli'l-masnû'a fi'l-ebâdisi'l-mevzû'a*.

⁴⁷ San'ânî, *Tenvîr*, 2/261; 4/289; 6/183; 10/184; 10/424...

⁴⁸ Aclûnî, *Keşfu'l-bağ'a*'da İbn Asâkir, Hatîb ve Münâvî'nin rivayeti naklettiğine, zayıf bulunduğuna işaret etmektedir. (Aclûnî, *Keşfu'l-bağ'a*, 1/19.)

⁴⁹ Ümeyye b. Ebû's-Salt (ö.8/630?) hikmetli sözleri ile meşhur Arap şairidir.

⁵⁰ San'ânî, *Tenvîr*, 1/212.

”اجتمعوا على طعامكم، واذكروا اسم الله، يبارك لكم فيه (حم د ه ح ك) عن وحشي بن حرب“ San’ânî (Yemeklerinizde (bir sofraya etrafında) toplanın. Allah’ın (c.c) ismini anarak yemeğe başlayın. Böyle yaparsanız yemeğiniz bereketlenir.)⁵¹ hadisini izah ederken sahâbenin Peygamber’e (s.a.) “yemek yiyoruz, ama doymuyoruz.” şeklindeki şikâyetleri üzerine Resûlullah’ın (s.a.) bu hatırlatmada bulunduğuna dikkat çekmiştir.⁵²

- *Râvi hakkında bilgi nakletmiştir:*

el-Câmiu’s-sagîr’de Süyûtî, hadislerin sadece sahâbî râvisine işaret etmektedir. Bu sebeple Emîr es-San’ânî tüm râviler ile ilgili bilgi vermemiştir. Çoğunlukla hadisin sahâbî râvisini tanıtmış, zaman zaman da hadisin sıhhat durumuna tesiri olan ricâl hakkında kısa ve yeterli malumat vermiştir.

Mesela Âişe (r. anha) hakkında şunları söylemektedir: Mü’minlerin annesi Âişe bt. Ebû Bekr es-Sıddık’tır. Sahâbenin danıştığı, fakih, âlim ve üstün ahlak sahibi biridir. Hz. Peygamber’den çok hadis rivayet edenlerdendir. Eyyâmü’l-arab (Câhiliye döneminde ve İslâmiyet’in ilk zamanlarında Arap toplulukları arasında gerçekleşen savaşlar için kullanılan bir tabir) ve şiir konusunda oldukça bilgilidir. Hz. Peygamber’le 6 yaşında iken Mekke’de nişanlanmış, Medine’de 9 yaşındayken evlenmiştir. Sahâbeden pek çok kişi ondan hadis rivayet etmiştir. H. 57’de Muâviye döneminde Mervân’ın valiliği zamanında Medine’de vefat etmiştir. Cenaze namazını Ebû Hureyre (r.a.) kıldırmıştır.⁵³

Sahabi râvi, Ebû Saîd (r.a.) bir başka örnek olarak zikredilebilir. Saîd b. Mâlik b. Sinan el-Ensârî el-Hudrî şeklinde tam adını ve nisbesinin okunuşunu zikretmiş; ayrıca h. 74 yılında vefat ettiğini, Baki’ mezarlığında defnedildiğini söylemiştir.⁵⁴

”حق الولد على الوالد أن يحسن اسمه ويحسن أدبه“ (Güzel isim ve güzel terbiye, çocuğun babası üzerindeki hakkıdır.)⁵⁵ rivayetini açıklarken, hadisin râvilerinden Muhammed b. Fadl’ın tenkid edildiği bilgisini, Dârekutnî (ö. 385/995), Beyhakî (ö.458/1066) ve Zehebî’den (ö. 748/1348) nakillerde bulunarak vermektedir.⁵⁶ Bu misalleri çoğaltmak mümkündür.

- *Eğer râvi isminde zabt bilgisine ihtiyaç varsa isimlerin okunuşunu da söylemiştir:*

مهملة (وكيع) بفتح الواو وآخره مهملة Veki’, vav harfi fethalı, sonu da noktasız (ayn)dır, demesi ve (وابنَ مرْدُويه) بفتح الميم وسكون الراء وفتح الدال المهملة İbn Merdûye’nin, (ö.410/1020) mim fethalı, ra sukun ile, dal fethalı ve noktasızdır, açıklamasını nakletmesi örnek olarak zikredilebilir.⁵⁷

⁵¹ Ebû Davud, “Et’ime”, 15. (No. 3764).

⁵² San’ânî, *Tenvîr*, 1/361.

⁵³ San’ânî, *Tenvîr*, 1/207.

⁵⁴ San’ânî, *Tenvîr*, 1/183, 184.

⁵⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr, *el-Müsned*, thk. M. Zeynullah, Adil b. Sa’d, S. Abdülhâlik eş-Şafîi (Medine: Mektebetü’l-ulûmi ve’l-hikem, 1988-2009), 15/176.

⁵⁶ San’ânî, *Tenvîr*, 2/525.

⁵⁷ San’ânî, *Tenvîr*, 1/195.

- *Sarf bilgisine ve gramer kaidelerine yer vermiştir:*

“إنكم مصبحوا عدوكم” (Siz yarın sabah düşmanlarınızla karşılaşacaksınız.)⁵⁸ Hadisinin şerhinde şu açıklamaları yapmaktadır: “مصبحوا” kelimesi “صبح” sözcüğünden çoğuldur ve ism-i faildir. “عدوكم” kelimesinin harekesi fethalı (okunduğunda مصبحوا kelimesinin) nun’u tahfif için silinir. Kesre ile rivayet edildiğinde (izafet olduğundan) ise nunun hazf edilme sebebi açıktır.”⁵⁹

“السواك مطهرة للفم مرضاة للرب” (Misvak ağız için temizleyicidir, Allah’ın (c.c) rızasını da kazandırır.)⁶⁰ Misvak ile ilgili bu buyruğun şerhinde ise, misvak kelimesinin müzekker olduğunu, müennesinin yapıldığını söyleyenlerin bulunduğunu, ancak Ezherî’nin (ö. 905/1499) bunu kabul etmediğini ve “مطهرة” (temizleyici) kelimesinin fail manasında mastar olduğunu belirtir.⁶¹

- *Edebî sanatlarla işaret etmiştir:*

Mecaz,⁶² istiare,⁶³ kinaye⁶⁴ gibi mananın doğru anlaşılması için bilinmesi gereken edebî sanatlarla dikkat çekmiştir.

أبلغوا حاجة من لا يستطيع إبلاغ حاجته، فمن أبلغ سلطاناً حاجة من لا يستطيع إبلاغها، ثبتت الله تعالى الصراط يوم القيامة قدميه على الصراطين. Kim ihtiyacını (yetki sahibine) bildiremeyen kimsenin ihtiyacını (yetki sahibine) ulaştırın. Kim ihtiyacını ulaştıramayan kimsenin ihtiyacını bir yöneticiye bildirirse Allah kıyamet günü ayaklarını sıratı müstakimde sabit kılsın.)⁶⁵ San’ânî bu rivayetteki “ayakların kıyamet gününde sıratı sabit kılınması”nın kurtuluştan kinaye olduğunu söylemektedir.⁶⁶

“ومن آذاني فقد آذى الله” (Bana eziyet eden, Allah’a (c.c.) eziyet etmiş olur.)⁶⁷ rivayetini açıklarken Allah Teala’ya kulun eziyet etmesinin mümkün olmayacağını, burada mecâzî bir ifade olduğunu ve manasının Allah’ın (c.c.) rızasına uygun olmayan şeyi yapma anlamına geldiğini ifade etmektedir.⁶⁸

İslâmî ilimlerin hemen tamamında geniş bilgi sahibi olan Emir es-San’ânî, aynı zamanda dil ve edebiyat sahasında da uzmandır. Onun bu yönü üstün edebî anlatıma sahip

⁵⁸ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-sabîh*, (İstanbul: Çağrı yayınları, “Sıyam”, 102.

⁵⁹ San’ânî, *Tenvîr*, 4/162.

⁶⁰ Ahmed, *Müsned*, 6/47.

⁶¹ San’ânî, *Tenvîr*, 6/480.

⁶² San’ânî, *Tenvîr*, 1/211; 4/514...

⁶³ San’ânî, *Tenvîr*, 5/453.

⁶⁴ San’ânî, *Tenvîr*, 11/194.

⁶⁵ Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*’da bu rivayeti Beyhâkî, Taberânî, Tirmizî, Süyûtî ve Münâvî’nin naklettiğini, senedinde meçhul râvî olması sebebi ile tenkit edildiğini söylemektedir. (Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, 1/30.) Rivayet Bezzâr’ın *Müsned*’inde de –farklı lafızlarla- zikredilmektedir. (Bezzâr, *Müsned*, 10/57.)

⁶⁶ San’ânî, *Tenvîr*, 1/250, 251.

⁶⁷ Ahmed, *Müsned*, 4/87.

⁶⁸ San’ânî, *Tenvîr*, 3/82.

hadisleri açıklamakta kendisini göstermiş; dil ve edebiyat ile ilgili inceliklere yeri geldikçe işaret etmiştir.

- *Akla gelebilecek soruları zikredip cevaplamaktadır:*

“Allah (c.c.) kulunun rızkını beklemediği yerden verir.” hadisini açıklarken, eğer “rızık çeşitleri ticaret, tarım gibi belli türlerden biridir, dersin” ifadeleri ile akla gelmesi muhtemel soruyu zikreder. Ardından da “tüccar rızkını bir şekilde beklerken Allah Teâla ona hiç beklemediği bir yerden başka şekilde rızık verebilir” sözleri ile muhtemel soruyu cevaplamaktadır.⁶⁹

“احثوا التراب في وجوه المداحين (ت) عن أبي هريرة (عد حل) عن ابن عمر” (Övücülerin yüzüne toprak atın.)⁷⁰ hadisini açıklarken San’ânî, eğer Hz. Peygamber’in (s.a.) sahâbeden bazılarını övdüğü söylenirse, Resûlullah (s.a.) bu kişilerin Allah (c.c) katındaki değerini açıklamıştır. Bu hadiste ise kastedilen övgü, sultanların etrafındaki şairlerin yaptığı gibi para veya menfaat kazanmak için methetmek yahut mübalağalı övgüdür, demektir.⁷¹

Muhtemel soruları cevaplaması okuyucunun işini kolaylaştırmanın yanı sıra şerhlerin temel hedefine muvafık düşmektedir.

- *Hadisin başka kaynakları ve tarikeleri ile ilgili zaman zaman bilgi vermektedir:*

San’ânî sıklıkla hadisin başka hangi kanalla bize ulaştığına dair bilgi verir.⁷² Mesela

”وإن كنت مغفورًا لك؟ قل: لا إله إلا الله العلي العظيم، لا إله إلا الله الحليم الكريم، لا إله إلا الله، سبحانه الله رب السماوات السبع، ورب العرش العظيم، الحمد لله رب العالمين”. (ت) عن علي ورواه (خط) بلفظ: "إذا أنت قلتهن و عليك مثل عدد الذر خطايا غفر الله لك.“

“Sana, söylediğin takdirde, bağışlanmış olsan bile Allâh’ın (c.c.) günahlarını bağışlayacağı kelimeler öğretmeyeyim mi? Büyük ve yüce Allah’tan başka ilah yoktur. Hilm ve kerem sahibi, Allah’tan başka ilah yoktur. Yalnızca O vardır. Yedi göğün ve büyük arşın Rabbi olan Allah’ı her türlü noksanlıktan tenzih ederim. Hamd âlemlerin Rabbi Allah’adır, de.”⁷³ Bu hadisi Süyûtî, Tirmizî’deki (ö. 279/892) lafzı ile vermiştir. San’ânî rivayetini Hatîb el-Bağdâdî’nin (ö. 463/1071) eserinde. "إذا أنت قلتهن و عليك مثل عدد الذر خطايا غفر الله لك" (Eğer bu lafızları söylersen, günahların karıncalar adedinde olsa bile, Allah seni bağışlar.) lafızlarının bulunduğunu aktarır. Böylelikle diğer tariklerinden hareketle hadisi izah etmiş olur. Ayrıca rivayetini başka hangi kaynaklarda geçtiğine işaret eder.⁷⁴

Bazen âlimlerden “delil olarak kullanılan bir tarikini bilmiyorum” gibi ifadeleri naklederek hadisin başka tariklerinin sıhhat durumu ile ilgili nakillerde bulunur.⁷⁵

⁶⁹ San’ânî, *Tenvîr*, 1/232.

⁷⁰ Ahmed, *Müsned*, 6/5.

⁷¹ San’ânî, *Tenvîr*, 1/409, 410.

⁷² San’ânî, *Tenvîr*, 1/195; 2/514, 8/518, 9/509...

⁷³ Tirmizî, “Daavat”, 80.

⁷⁴ San’ânî, *Tenvîr*, 4/373, 374.

⁷⁵ San’ânî, *Tenvîr*, 4/170.

- *Gerektiğinde müellif ve eseri hakkında bilgi verir:*

Mesela “الضياء في المختارة” şeklindeki kaynak bilgisi açıklarken “الضياء” Ziyâüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülvâhid el-Makdisî olduğunu, h. 569'da doğduğunu, pek çok hocadan ders aldığını, eserlerinin bulunduğunu, cerh ve ta'dil ilmi ile uğraştığını, h. 643'te vefat ettiğini söylemektedir. Bu bilgileri vermekle yetinmeyerek bahsedilen eserini de kısaca tanıtmakta, hatta bahis mevzuu kitap için İbn Kesir'in (ö. 774/1373) bu eseri Hâkim'in (ö. 405/1014) *Müstedrek*'inden daha üstün gördüğü malumatını da vermektedir.⁷⁶

Künyesi ile meşhur Ebû Dâvûd et-Tayâlisî hakkında ise, adı Süleymân b. Dâvûd, aslen Fârisî, pek çok kişiden hadis almış ve pek çok kişiye de ders vermiştir, şeklinde bilgi verir. Ayrıca âlimlerin onun hakkında söylediklerine ve 204'te vefat ettiğine de işaret eder.⁷⁷

Bazen adı zikredilen, pek çok kişi tarafından tanınan âlimin kim olduğunu hatırlatmakla yetinir. Zemahşerî (ö. 538/1144) hakkındaki “Arap dili, pek çok ilim ve Tefsir'de meşhur âlim” cümleleri bunun misalidir.⁷⁸

- *Zaman zaman kendi eserlerine işaretle bulunmuştur:*

Pek çok eser te'lif etmiş olan San'ânî, ömrünün son yıllarında yazmış olduğu eserlerinden biri olan *Tenvîr*'de zaman zaman daha önce kaleme aldığı kitaplarına atıflarda bulunmuştur. Mesela zikrettiği hadisin râvilerinden olan Hâris el-A'ver hakkında *Semerâtü'n-nażar* isimli eserinde bilgi verdiğini belirtmektedir.⁷⁹

Yine Hz. Ali hakkında bilgi verirken *er-Ravdatü'n-nediyye* adlı eserine atıfta bulunmakta ve bu eserinden istifade edilebileceğine işaret etmektedir.⁸⁰

- *Sıhbat hakkında Süyûtî'nin verdiği hükmün sebebini izah etmiştir:*

Mesela “أل محمد كل تقي (طس) عن أنس (ض)” (Muhammed'in âlinin hepsi takva sahibidir.) rivayetinin sıhhati hakkında Süyûtî zayıf hükmünü vermiştir. San'ânî de rivayet hakkında değerlendirmelerde bulunan önceki âlimlerden nakille bu hükmün sebebini açıklamıştır. Beyhakî'nin (ö. 458/1066), Heysemî'nin (ö. 807/1405), İbn Hacer'in (ö. 852/1449) ve Sehâvî'nin (ö. 902/1497) senedin zaafi konusunda söylediklerine dikkat çekmiştir.⁸¹

“إذا قالت المرأة لزوجها "ما رأيت منك خيراً قط" فقد حبط عملها (عد) وابن عساكر عن عائشة” (Kadın kocasına senden hiç hayır görmedim derse, amelleri boşa gider.)⁸² Rivayeti açıklarken merdud

⁷⁶ San'ânî, *Tenvîr*, 1/231.

⁷⁷ San'ânî, *Tenvîr*, 1/317.

⁷⁸ San'ânî, *Tenvîr*, 6/195.

⁷⁹ San'ânî, *Tenvîr*, 1/206. (Ayrıca bkz. Muhammed b. İsmâil b. Salâh el-Emîr, es-San'ânî, *Semerâtü'n-nażar fî ilmi'l-eser*, thk. Râid b. Sabri (Riyad: Dâru'l-asime, 1417/1996), 124.

⁸⁰ San'ânî, *Tenvîr*, 1/201. (*er-Ravdatü'n-nediyye şerbu't- Tuhfeti'l-aleviyye fî menakibi'l-İmam Ali*: Hindistan'da 1322'de ve San'ânî'da 1371 ile Murtaza b. Zeyd tahkiki ile 2002/1423'te basılmıştır.)

⁸¹ San'ânî, *Tenvîr*, 1/208. (Ayrıca bkz. 1/226; 4/26...)

⁸² Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzur, *Mubtasaru Tarihi Dimeşk*, thk. Heyet (Dimeşk: Dâru'l-fikr, 1409/1989), 24/104.

olmasının sebebini de izah eder. Senedindeki Yusuf es-Sülemi'nin zayıf ve İbn Hibban'ın (ö. 354/965) da bu râvi ile amel edilmeyeceği görüşünde olduğunu belirtmektedir.⁸³

4.2. İhtilafların Giderilmesi

Şerh sadece hadisin kelime anlamlarından hareketle hangi anlama geldiği ve varsa sebeb-i vürûdu ile hadisin izahından ibaret değildir. Şerh eserleri aynı zamanda hadisler arasındaki ihtilafların nasıl çözüldüğünün pratik örnekleridir.

Vahşi b. Harb'den (ö. 23-35/644-656) nakledilen “Yemeklerinizi yerken bir araya gelin ve besmele çekin ki, Allah yiyeceklerinizi bereketlendirsın.”⁸⁴ hadisi *Tenvîr* şerhinde ihtilaflı görünen hadisler arasındaki ihtilafları çözme metodunu ortaya koyan rivayetlerdendir.⁸⁵ Öncelikle yemeğin bereketi için gerekli şartın bir arada bulunmak mı yoksa besmele çekmek mi olduğunu açıklığa kavuşturur. San'ânî, hadisin sebeb-i vürûduna binaen yemeğin bereketi için bir arada bulunmanın gerekli olduğunu belirtir. Besmele ile başlamak ise bereketi arttıran bir başka şey olarak öğretilmiştir.

Birlikte yemekte bulunma ve besmele ile yemeğe başlamanın berekete vesile olduğunu açıkladıktan sonra “Allah'ın (c.c) adını anın.” ibaresinin sofradaki herkesin tek tek yapması gereken bir emir mi yoksa sofradakilerden birisi yaptığında yeterli olacak bir buyruk mu olduğu noktasındaki ihtilafı ele alır. San'ânî, Şafî'nin sofradakilerden birinin besmele çekmesini yeterli gördüğünü söylemektedir.

Bazı âlimlerin topluluktan birinin besmele çekmesini yeterli görmediğini ve delil olarak Huzeyfe'den (r.a) nakledilen hadisi sunduklarını belirtir: “Resûlullah (s.a.) ile birlikteydik. Küçük bir kız geldi, elini yemeğe uzattı. Hz. Peygamber onun elini tuttu. Sonra bir bedevî geldi. O da yemeğe uzanmak istedi. Allah Resûlü (s.a.) onun da elini tuttu ve şöyle dedi: Şeytan besmele çekilmeden başlanan yemekten yemek ister. Şeytan bu kız ile yemek istedi. Elini tuttum. Sonra bu bedevî ile yemeğe katılmak istedi. Yine elini tuttum. Nefsim elinde olan Allah'a (c.c.) yemin ederim ki şeytanın eli o ikisinin eliyle birlikte avucumdadır. Sonra Hz. Peygamber besmele çekti ve yemeği yedi.”⁸⁶ Bu rivayetten hareketle eğer birinin besmele çekmesi yeterli olsa idi şeytan elini yemeğe uzatmazdı, demek mümkündür. Ancak bu olay şöyle açıklanmıştır: Allah Resûlü (c.c) kız ve bedevî geldiğinde henüz besmele çekmemişti. Kız ve bedevî besmele çekmeden yemeğe başlamak istemişlerdir. Şeytan da besmele henüz çekilmediği için yemeğe el uzatmıştır. Dolayısıyla bu rivayet, herkesin besmele çekmesi gerektiğine dair bir delil değildir.

San'ânî, sofradaki herkesin besmele çekmesi gerektiğini savunanların, Tirmizî'nin (ö. 279/892) Âişe'den (r. anha) naklettiği şu rivayeti de delil olarak zikrettiklerine dikkat çeker: “Hz. Peygamber sahâbeden altı kişi ile yemek yiyordu. Bir bedevî geldi ve iki lokmada yemeği

⁸³ San'ânî, *Tenvîr*, 2/161.

⁸⁴ Ahmed, *Müsned*, 3/105.

⁸⁵ San'ânî, *Tenvîr*, 1/361-363.

⁸⁶ Müslim, “Eşribe”, 102.

yedi. Bunun üzerine Allah Resûlü (s.a.) eğer besmele çekseydi, size yeterdi.”⁸⁷ Elbette ki Hz. Peygamber ve sahâbe besmele çekmişlerdi. Yemeğin yetmeme sebebi, bedevînin besmele çekmemesidir.

Kaynak zikretmeden bu nakillerde bulunduktan sonra San'ânî, bedevî ve küçük kız çocuğu ile ilgili hadisin Hz. Peygamber'in tek bir kişinin besmele çekmesini yeterli gördüğünü ortaya koyduğunu, Şafî'nin kanaatine de delil olduğunu belirtir. Ancak Âişe'den (r. anha) gelen rivayet Huzeyfe'den (r.a.) nakledilen hadis-i şerife muarızdır. San'ânî, bazı âlimlerin hadisler arasındaki tearuzu, “yemeğe herkes beraber başlamışsa içlerinden birinin besmele çekmesi yeterlidir. Geciken kişinin ise ayrıca besmele çekmesi gereklidir” şeklinde çözüme kavuşturduklarına işaret eder.⁸⁸

Görüldüğü gibi San'ani *Tenvîr*'de konu ile ilgili diğer rivayetleri bir araya getirerek ve hadislerdeki farklı hükümleri ayrı durumlara haml ederek ihtilafı gidermeye çalışmıştır. Hadisler arasında tearuza çözüm ararken, önceki ulemanın görüşlerinden de faydalanmış ve bu görüşlere işaret etmiştir.

el-Câmiu's-sagîr'de geçen “ان حوضي من عدن إلى عمان البلقاء” (Havzım Aden ile Amman Belka arasındaki mesafe kadardır.)⁸⁹ ile “إن قدر حوضي كما بين أيلة وصنعاء من اليمن” (Havzımın ölçüsü Yemen'deki Eyle ve San'a arasındaki mesafe kadardır.)⁹⁰ rivayetleri arasındaki ihtilafı da *Tenvîr*'de ele alınmıştır. Bu ihtilafı gidermek için, San'ânî'ye göre, mesafelere bakılır. Eğer Eyle ve San'a arasındaki mesafe ile Aden ile Belka arasındaki mesafe aynı ise zaten ihtilaf yoktur. Ama aralarındaki mesafe farklı ise biri en diğeri boy için haml edilir, yorumuyla tearuzu giderme yoluna gitmiştir.⁹¹

San'ânî'nin “نهى عن الصلاة بعد الصبح حتى تطلع الشمس، وبعد العصر حتى تغرب” (Sabah namazından sonra güneş doğana kadar ve ikindi namazından sonra güneş batana kadar namaz kılmayı yasakladı.)⁹² şeklindeki kerahet vakitlerinde namaz kılınmayacağına dair rivayetlerle “إذا دخل أحدكم المسجد فلا يجلس حتى يصلي ركعتين” (Biriniz mescide geldiğinde iki rekât namaz kılmadan oturmasın.)⁹³ hadisinin çeliştiğini söylemiştir. Ardından da konu ile ilgili “*el-Yevâkit fi'l-mevâkit*” isimli risalesini yazdığını söyleyerek herhangi bir açıklama yapmadan eserine yönlendirmiştir.⁹⁴

Görebildiğimiz kadarıyla San'ânî ilminin hülasası sayılabilecek *Tenvîr* adlı eserinde, hadisler arasında ihtilafı gereksiz teferruata girmeden, anlaşılır izahlarla, tearuzu giderme metotlarına uygun şekilde çözüme kavuşturmuştur.

⁸⁷ Tirmizî, “Et'ime”, 47. (No. 1858).

⁸⁸ San'ânî, *Tenvîr*, 1/361-363.

⁸⁹ Buhârî, “Rikak”, 53. (No. 6580).

⁹⁰ Ahmed, *Müsned*, 5/275.

⁹¹ San'ânî, *Tenvîr*, 3/611-612 ve 4/30.

⁹² Buhârî, “Mevâkit”, 29. (No. 584).

⁹³ Ahmed, *Müsned*, 5, 311.

⁹⁴ San'ânî, *Tenvîr*, 2/36. (Risale matbu değildir.)

4.3. Hadis Tenkidi

San'ânî'nin *Tenvîr*'nde hadis tenkit metodunu "اختلاف أمّتي رحمة" (Ümmetimin ihtilafı rahmettir.) hadisinin şerhinde görmek mümkündür:

Süyûtî "اختلاف أمّتي رحمة" (Ümmetimin ihtilafı rahmettir.)⁹⁵ rivayetini naklettikten sonra "Nasr el-Makdisî *Hücc'e*'de onu tahriç etti ve Beyhakî *Risaletü'l-Eş'ariyye*'de senetsiz olarak zikretti, ayrıca Halimî, Kadı Hüseyin, İmâmü'l-Haremeyn ve diğerleri de hadisi zikrettiler. Bu hadis, hafızların bizim ulaşamadığımız bazı kitaplarında olabilir." demiştir.⁹⁶

San'ânî, öncelikle Süyûtî'nin hadisi naklettiği kaynaklarda metinde "اختلاف أمّتي رحمة للناس" (Ümmetimin ihtilafı insanlar için rahmettir.) ibaresini Süyûtî'nin -muhtemelen yanlışlıkla- "اختلاف أمّتي رحمة" (ümmetimin ihtilafı rahmettir.) şeklinde yazdığını söylemektedir.⁹⁷

San'ânî, rivayetin tüm tarikleri ile senedi açısından sahih olmadığını belirterek öncelikle sened tenkidi yapmaktadır. Ardından rivayetin, ihtilafın kötülüğünü anlatan ayetlerle çeliştiğini savunmaktadır. Zira San'ânî'ye göre ihtilafın kötü olduğu, dinî veya dünyevî her açıdan zararlı olduğu açıktır.

San'ânî, Süyûtî'nin bu rivayet hakkında "bazı âlimlerin bize ulaşmayan eserlerinde bu hadis nakledilmiştir." cümlesini de eleştirmiştir. Süyûtî'nin bu sözlerinin onun gibi bir ilim adamına yakışmayacak nitelikte olduğunu ifade etmiştir. Zira *el-Câmiu'l-kebir*'in mukaddimesinde Süyûtî, nebevî hadisleri bütünüyle cem ettiğini söylemektedir. Dolayısı ile Buhârî'nin (ö. 256/870) *Sabîb*'inde "ihtilafın kerahetine dair bab" başlığını görmemiş olması da mümkün değildir. San'ânî'ye göre, eğer ihtilaf rahmet olsaydı sevilen bir şey olurdu, hoşlanılmayan bir şey olmazdı. Zaten hadisler de ihtilafın zemmedildiğini göstermektedir.⁹⁸

Tenvîr müellifi, hadisin munkatı olarak nakledildiğine ve herhangi bir sahâbî râviye isnad edilmediğine ve bu rivayeti eserine alan müelliflerin hadis sahasında önde gelen âlimlerden değil de tenkide uğrayanlardan olduklarına dikkat çekmektedir.

San'ânî bazı âlimlerin hadisi te'vil ettiğine işaret eder. Mesela İmâmü'l-Haremeyn'in Cüveynî (ö.478/1085) "Bu meseledeki ihtilaftan maksat, ümmetin sanat, makam, mevki ve mertebelerindeki ihtilafıdır. Bu da ümmet için rahmettir. Çünkü farklı sanatların bulunması herkese faydalıdır." şeklindeki yorumunu nakleder. Ancak Sübkî'nin bu şekilde te'vili mümkün görmediğini, zira bu farklılıkların sadece İslâm ümmetine has bir durum olmadığını naklederek itiraz eder. Sübkî'nin ihtilaftan maksadın mevki ve derecelerde olan ihtilaf

⁹⁵ Geniş bilgi için bkz: Aclûnî, *Keşfu'l-bafa*, 1/66.

⁹⁶ Ebû'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *el-Câmiu's-sagîr min hadîsi'l-beşîri'n-nezîr*, thk. M. Muhiddin Abdülhamid (Dimeşk: Mektebetü'l-halbunî, ts.), 1/39.

⁹⁷ San'ânî, *Tenvîr*, 1/448.

⁹⁸ San'ânî, *Tenvîr*, 1/448. (Buhârî'de Kitabü'l-i'tsam'da كراهية الاختلاف باب: şeklinde mevcuttur.)

olduğuna dair yorumunu ise San'ânî -sözün maksadı ile uyum sağlamadığı sebebi ile- doğru bulmadığını beyan etmektedir.⁹⁹

San'ânî'nin, "اختلاف أمّتي رحمة" (ümmetimin ihtilafı rahmettir.) hadisini tenkit ederken bazı önemli açıklama ve yorumlara işaret etmediği dikkat çekmektedir. Mesela ilk dönem İslam âlimlerinden İmam Şafî'nin (ö. 204/819) kendisine âlimlerin ihtilafı konusunda sorulan soruya verdiği şu cevap önemlidir: "İhtilaf iki türdür: Onlardan birisi haram kılınmıştır, diğeri için aynı şeyi söyleyemem. Haram kılınan ihtilaf şudur: Allah'ın Kitâb'ında veya Nebîsinin dili üzere (sünnette) açık-seçik olarak hüccet ve delilini ortaya koyduğu her hükümdür ki, bunu bilenler için bu hususta ihtilaf helal olmaz. Ama bunlardan aklın fonksiyonu (kıyâs) ile kavranılabilen ve te'vile ihtimali olan (nass) larda, te'vil veya kıyas yapan âlim, haber veya kıyasın muhtemel olduğu bir mânayı alması durumunda, başkası buna muhâlefet etse dahi bunu o âlime çok görmem ve müsâmaha ile karşılarım"¹⁰⁰ Bu soru ve cevap daha ilk dönemde ihtilaf konusunun ele alındığını ve işlendiğini gösterdiği gibi, ilim adamlarının da rivayetin muhtevasına makul açıklamalarının örneğidir.

Şârih San'ânî, Hattabî (ö.388/998) gibi ihtilaf ile ilgili önemli açıklamalar yapan âlimlerden nakilde bulunmamıştır. Hatta kendi kanaati ile paralel görüş beyan eden İbn Hazm'ın "Eğer ihtilaf rahmet olsaydı ittifak da gazap olmuş olurdu"¹⁰¹ sözü ile (ö. 456/1063) ve İbn Kudâme'nin (ö. 620/1223) "bazı kitaplarda, merfu olarak zikredilen "Ümmetimin ihtilâfı rahmettir." hadisinin, hiçbir hadis kitabında senedi olmadığına" dair açıklamalarına da yer vermemiştir. İbn Kudâme'ye göre bu tavrın sebebi, haberin mânasıyla amele gösterilen hırsıdır.¹⁰²

San'ânî -muhtemelen- önemli gördüğü ve şerh için yeterli bulduğu bazı görüşlere işaretle yetinmiştir. Şârihin, fikhî ve ameli sahada dikkat çeken, pek çok açıklaması yapılan bu rivayet hakkında İslam âlimlerinden daha çok nakilde ve teferruatlı açıklamalarda bulunmaması sebebi ile tenkit edilmesi mümkündür.

Hem kendi kanaatini hem de farklı görüşleri beyan ederken az nakille yetinmiş ve beklendiği kadar delil sunmamış olmakla birlikte, San'ânî'nin *Tenvîr*'de ihtilaf hadisini tenkid etmesi metodunu göstermesi yönüyle önemlidir. Onun tenkit yöntemi, sadece sened tenkidi, Kur'an'a arz ve kendinden önceki ulemanın değerlendirmelerden ibaret değildir. O, rivayeti mana yönünden de ele alıp ihtilafın hem dünyevî hem de dinî her türlü belanın kaynağı olduğuna dikkat çekmiştir. Hadisin sahih olması durumunda bile mecazî bir anlam aranması gerektiğini söyleyen San'ânî, zaten sıhhati sabit olmadığı için ihtilafın rahmet olduğunu kabul etmenin mümkün olmadığını savunmaktadır. San'ânî'nin bu kanaati, "furû-i dinde görüş ayrılıklarının musamaha ile karşılandığı" gerçeğine ise mutabık görünmemektedir.

⁹⁹ San'ânî, *Tenvîr*, 1/448-449.

¹⁰⁰ Güler, Zekeriya, *Zahiri Mubaddislerle Haneî Fakihleri Arasındaki Münaakaşalar ve İhtilaf Sebepleri*, s. 5,6. (Şafî, Muhamed b. İdrîs, *er-Risâle*, s. 560, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut, ts.'den naklen.)

¹⁰¹ İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, 2/61, Mısır 1404.

¹⁰² İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebû Muhammed, *el-Muğnî fî fıkhi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî*, 1/18. (Geniş bilgi için bkz: Güler, *a.g.e.*, s. 5-8.)

5. *Tenvîr*'deki Eleştiriler

Yapıcı tenkidin ilim için önemi ve ilmî ilerlemeye katkısı açıktır. İslâmî ilimlerin gelişiminde de ulemanın birbirine eleştirileri etkin rol oynamıştır. *Tenvîr*'de San'ânî, hem eserini şerh ettiği musannif Süyûtî'ye hem de şerhinden çok faydalandığını ifade ettiği Münâvî'ye zaman zaman eleştirilerde bulunmuştur.

5.1. Süyûtî'ye Yönelik Eleştirileri

- *Hadisler bakımında sıhhat hükmü verme konusunda Süyûtî'yi mütesabil bulmaktadır:*

“الشاة في البيت بركة، والشاتان بركتان، والثلاث ثلاث بركات” (Bir koyun evde bir bereket, iki koyun iki bereket, üç koyun üç berektir.)¹⁰³ rivayetinden sonra Süyûtî, zayıf olduğuna dair rumuz koymuştur.¹⁰⁴ San'ânî ise Süyûtî'nin bu hadisi nakletmesini doğru bulmamış; musannif hadise eserinde yer vermeseydi daha iyi olurdu, demiştir. Senedinde yalanla itham edilen râvisi bulunduğundan Süyûtî'nin mukaddimesinde zikrettiği şarta uygun olmadığına işaret etmiştir.¹⁰⁵

Yine “أبى الله أن يجعل للبلاد سلطاناً على بدن عبده المؤمن (فر) عن أنس (ض)” (Allah (c.c) mü'min kulunun bedeni üzerinde musibetin tahakkümünü kabul etmedi.) hadisini izah ederken de “Bu musannifin mukaddimedede zikrettiği şartına aykırıdır.” ifadeleri ile Süyûtî'yi zayıf hadis nakletmeme noktasında gerekli titizliği göstermediği için tenkit etmiştir.¹⁰⁶

- *Süyûtî'yi hadisin sıhhat hükmü konusunda bilgi vermemesi sebebi ile eleştirmiştir:*

“ابتغوا الخير عند حسان الوجوه” (Hayrı yüzü güzel olanların yanında arayın.) rivayeti için, San'ânî mevzu hükmü verildiğine işaret etmiştir. Hatta musannifin kendi eserinde de bu hadis hakkında İbnü'l-Cevzî ile aynı görüşte olduğuna da dikkat çekmiştir.¹⁰⁷

“ذهاب البصر مغفرة للذنوب، وذهاب السمع مغفرة للذنوب، وما نقص من الجسد فعلى قدر ذلك” (Gözlerin kör olması günahları siler, kulakların sağır olması günahları siler. Ve bedendeki her noksanlık bu ölçüye göre hesaplanır.) Bu rivayetten sonra San'ânî, hadisin râvileri hakkındaki tenkitleri nakleder ve bu nedenle hadisin münker olduğunu belirtir. Ardından İbnü'l-Cevzî'nin *Mevzûât*'ında yer verdiğini¹⁰⁸ ve Süyûtî'nin de bu hükümde İbnü'l-Cevzî'ye tabi olduğunu, bu eserinde hadisi nakletmesini ise şaşkırtıcı bulduğunu söylemektedir.¹⁰⁹

5.2. Münâvî'ye Yönelik Eleştiriler

¹⁰³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, thk. M. Fuad Abdülbakî (Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-islâmiyye, 1409/1989), 150.

¹⁰⁴ Münâvî'nin şerhine esas aldığı nüshada, Süyûtî'nin rivayetin hasen olduğuna dair remiz koyduğu görülmektedir. Münâvî de seneddeki ravinin eleştirildiğine işaret etmekte, ancak sıhhat hükmü belirtmemektedir. (Fezû'l-kadîr, 4/180.)

¹⁰⁵ San'ânî, *Tenvîr*, 6/531.

¹⁰⁶ San'ânî, *Tenvîr*, 1/234.

¹⁰⁷ San'ânî, *Tenvîr*, 1/236 (Ayrıca bkz. Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzûat*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman (Medine: el-Mektebetü's-selefiyye, 1386/1966) 1/161.)

¹⁰⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzûat*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman 3/204.

¹⁰⁹ San'ânî, *Tenvîr*, 6/183.

- *Münâvî*'yi, *şerhi için iyi bir nüshayı esas almaması sebebi ile tenkit eder*:

Şerhi için iyi bir nüshayı temel almaması sebebi ile San'ânî'nin *Tenvîr*'de sıklıkla Münâvî'ye tenkitlerini görmek mümkündür. Mesela *el-Câmiu's-sagîr*'in bütün nüshalarında “عن شيخ” (an şeyh) ibaresi zikredilmektedir. Münâvî ise bu ibareyi “شريح” (Şureyh) şeklinde almıştır. San'ânî “Nasıl çok hatalı bir nüshayı esas aldığını Allah bilir” ifadeleri ile Münâvî'nin nüshasını seçerken titiz davranmadığına işaret etmektedir.¹¹⁰

“أكثر الصلاة في بيتك بكثر خير بيتك وسلم على من لقيت من أمتي تكثر حسناتك (هب) عن أنس.” (Evinde çokça namaz kıl, evinin hayrı artsın. Ümmetimden karşılaştığın herkese selam ver, iyiliklerin artsın.)¹¹¹ hadisini şerh eden Münâvî, Süyûtî'nin hadis râvisini yanlışlıkla İbn Abbas (r. anhumâ) olarak yazdığını, kendisinin *Şuabü'l-îmân*'dan kontrol ettiğini ve râvinin aslında Enes (r.a.) olması gerektiğini söylemektedir.¹¹² San'ânî, ise *el-Câmiu's-sagîr*'in sağlam nüshalarında râvinin zaten Hz. Enes olarak yazıldığına dikkat çekmektedir. Münâvî râviyi İbn Abbas olarak gösteren bir nüshadan şerh etmiş ve ardından da hadisin râvisini *Şuabü'l-îmân*'da Enes (r.a.) olarak zikredildiği açıklamasını yapmıştır, diyerek Münâvî'yi güvenilir olmayan bir nüshayı şerhi için kullanmasından ötürü tenkit etmektedir.¹¹³

5.3. Süyûtî ve Münâvî Dışındaki Bazı Âlimlere Eleştirileri

“أنت ومالك لأبيك” (Sen ve malın babana aitsiniz.)¹¹⁴ hadisini izah ederken San'ani, İbn Hacer'in bu rivayet hakkında *Hidâye*'yi tahrir ederken ricâlinin sahih olduğu bilgisini verdiği,¹¹⁵ ancak Bezzâr (ö.292/905), Ukaylî (ö. 322/934), Beyhakî (ö.458/1066) gibi âlimler tarafından tenkit edildiğine işaret etmektedir. İbn Hacer'in başka bir yerde ise Buhârî'nin hadisin zayıf olduğuna dair hüküm verdiğini söylediğini de nakletmektedir.¹¹⁶

Deve kesiminde on kişinin iştirak etmesi ile ilgili hadiste ise, Kurtubî'nin deve kurban edilecekse yedi kişinin ortak olabileceği noktasında icma olduğuna dair görüşüne itiraz etmiş; bu konuda icmâ olmadığını söylemiştir.¹¹⁷ Nitekim ilk asırlardan itibaren -deve kurban edilecekse- on ortağın katılabileceğini söyleyenler olmuştur.¹¹⁸

6. Sıhhat Değerlendirmeleri Açısından San'ânî ile Süyûtî ve Münâvî'nin Mukayesesi

Süyûtî *el-Câmiu's-sagîr*'de hadislerin büyük çoğunluğunun sıhhati ile ilgili bilgi vermiştir. Bu eseri şerh edenler de Süyûtî'nin verdiği sıhhat hükmü ile ilgili değerlendirmelerde

¹¹⁰ San'ânî, *Tenvîr*, 3/52.

¹¹¹ Ahmed b. Hüseyin Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, thk. Ahmed en-Nedvî, A. Abdülhamid Hamid (Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1423/2003), 11/189.

¹¹² Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, 2/106.

¹¹³ San'ânî, *Tenvîr*, 3/51.

¹¹⁴ Ahmed, *Müsned*, 2/202.

¹¹⁵ Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dirâye fî tabrici ebâdsi'l-Hidâye*, thk. A. Hâşim el-Yemânî (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, ts.), 2/102.

¹¹⁶ San'ânî, *Tenvîr*, 4/269-271.

¹¹⁷ San'ânî, *Tenvîr*, 5/288.

¹¹⁸ <https://www.islamweb.net/ar/fatwa/80237/> (Erişim tarihi: 21.01.2020.)

bulunmuştur. Hem Münâvî'nin hem de San'ânî'nin rivayetlerin sıhhatine dair hüküm verirken Süyûtî'den farklı değerlendirmeleri de olmuştur. Bu farklılık hakkında fikir verme amacı ile ilk 50 hadisin sıhhat hükmü kıyaslanarak benzer ve farklı hususlar oransal olarak belirlenmiştir. Mukayese, Süyûtî'nin matbu *el-Câmiu's-sagîr* nüshası,¹¹⁹ Münâvî'nin *Feyzû'l-kadîr*,¹²⁰ San'ânî'nin şerhinde kullandığı Süyûtî nüshası ve *Tenvîr*¹²¹ şerhi arasında yapılmıştır:

San'ânî'nin esas aldığı Süyûtî'ye ait müellif nüshasında sıhhat hükmü verilmeyen hadislerin oranı %30'dur. Münâvî'nin nüshasında ise Süyûtî'nin sıhhat hükmüne işaret etmediği hadis oranı %34'tür.

San'ânî'nin kullandığı müellif nüshasında Süyûtî'nin hadislerin sıhhati hakkında hüküm verme oranının daha yüksek olduğu görülmektedir. *Tenvîr*'de temel alınan nüshanın, Süyûtî'nin hadislerin sıhhati noktasındaki kanaatini aktarması ve *el-Câmiu's-sagîr* hakkında daha sağlıklı değerlendirme imkânı sağlaması açısından avantajlı olduğunu söylemek mümkündür.

Süyûtî'nin sıhhat hükmü vermediğine dair bilgi Münâvî ve San'ânî'nin kullandıkları nüshalarda farklıdır. Bununla beraber her iki şarih, Süyûtî'nin hüküm vermediği noktada ortak kanaatte oldukları hadis oranı %18'dir. Sıhhat hükmü verilmediğine dair ortak kanaatte oldukları bu hadislerden %4'ü hakkında iki şârih birbirinden farklı hüküm belirtmişlerdir. Kalan %14'lük kısımda ise iki şarih aynı sıhhat hükmünü vermiştir.

Süyûtî'nin hadisin sıhhati hakkında verdiği hükümlerin %8'ine San'ânî itiraz etmiştir. Bu oranın %6'sında San'ânî, Münâvî ile aynı hüküm vermiştir. Kalan %2'sinde ise Münâvî ile Süyûtî aynı kanaattedir.

Bu verilerden, San'ânî'nin musannif Süyûtî'yi ve şârih Münâvî'yi aynen tekrar etmediği, kendi kanaatini beyan ettiği ve San'ânî'nin sıhhat noktasında Münâvî ile -çoğu hükümde- kanaatlerinin benzer olduğu açıkça görülmektedir.

Sonuç

Tenvîr, San'ânî'nin son yazdığı eserlerinden biridir. Bu sebeple müellifin kendi te'lifati içinde önemli olduğu gibi, *el-Câmiu's-sagîr* şerhleri arasında da geniş hacmi, sistemli içeriği ve faydalı bilgileri ile dikkat çekmiştir. Süyûtî'ye ait müellif nüshasına sahip olması, Münâvî'nin bazı hatalarını düzeltmesi gibi özellikleri ile *Tenvîr*, *Feyzû'l-kadîr*'den üstün görülmüştür.

Tenvîr'in anlaşılır, akıcı, güzel bir dil ile açıklayıcı üslupta yazıldığı görülmektedir. Hadislerin izahları yeterli uzunluktadır. Şerh esnasında sebep-i vürûd ve kelime açıklamaları ile yetinilmemiş; hadisler arasında tearuz varsa çözüm aranmış, gerekli yerlerde hadis tenkidi de yapılmıştır.

¹¹⁹ Thk. M. Muhiddin Abdülhamid. 2 cilt. Dimeşk: Mektebetü'l-halbunî, ts.

¹²⁰ 6 cilt. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1. Basım, 1415/1994.

¹²¹ Thk. Muhammed İshak Muhammed. 11 cilt. Riyad: Dârü's-selam, 1. Basım, 1432/2011.

Nakillerde ve kaynaklara müracaatta oldukça titiz davranan San'ânî, *Tenvîr*'inde, Süyûtî'nin *el-Câmiu's-sagîr*'inin farklı nüshalarını incelediği gibi diğer eserlerini de kontrol etmiş, yeri geldikçe atıflarda bulunmuştur. *Tenvîr*, bu kıyası sağlaması yönü ile de önemlidir. Pek çok İslam âliminden nakillerde bulunmuş, bazen okuyucuyu kendi kitaplarına da yönlendirmiştir.

San'ânî *Tenvîr*'de, zayıf hadisleri eserine alması ve gerekli hassasiyeti göstermemesi konuları başta olmak üzere Süyûtî'yi tenkit etmiştir. Onun *el-Câmiu's-sagîr*'inde takip ettiği metot hakkında bilgi vermiştir. Süyûtî hadisin sıhhatini belirtmemişse -çoğunlukla- hadisin sıhhati hakkında hüküm vermiştir.

Emîr es-San'ânî'nin şerhinde, çok faydalandığı Münâvî'nin *Feyzû'l-kadîr*'ine zaman zaman tenkitlerde bulunması; şerh geleneğinde istifade edilen kaynaktan alıntılarının sıklıkla yapılmasına rağmen, aynılığın olmadığını ve her şerhin yeni bilgiler içeren orijinal bir te'lif olduğunu göstermektedir.

Tenvîr'de nakiller oldukça titizlikle yapılmıştır. Bu yönü ile İslam âlimleri arasındaki atıf geleneğine örnektir. Ayrıca farklı İslâm âlimlerinden yapılan nakiller, okuyucunun o hadis hakkında yorumlara ulaşmasını kolaylaştırdığı gibi; Yemen'de yaygın olan Zeydî mezhebi müntesiplerinin ehl-i sünnet hadis âlimlerini tanınmasına da katkı sağlamaktadır. San'ânî'nin bu nakillere eleştirileri ise, ehl-i sünnet coğrafyasında ilimle iştigal edenler için kıymet ifade etmelidir.

Süyûtî, Münâvî ve San'ânî'nin hadislerin sıhhati konusunda verdikleri hüküm kıyaslandığında, San'ânî'nin -çoğunlukla- her ikisinden daha titiz davrandığı, hatta Süyûtî'ye tenkitlerinin çoğunun hadislerin sıhhati ile ilgili konularda olduğunu görmek mümkündür.

Makalenin sınırları dâhilinde ele alıp, örnekleme metodu ile incelediğimiz, özelliklerini tespit ve mukayese ettiğimiz San'ânî'nin *Tenvîr* adlı eserinin, *el-Câmiu's-sagîr* şerhleri içinde müstağni kalınmayacak, önemli bir şerh olduğu açıktır.

Kaynakça

- Aclûnî, İsmâîl b. Muahmmmed, el-Aclûnî. *Keşfu'l-hafa ve müzîlû'l-ilbâs*. 2 cilt. Kahire: Mektebetü'l-kudsi, 1351.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî. *Şuabü'l-îmân*. thk. Ahmed en-Nedvî, A. Abdülhamid Hamid. 14 cilt. Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1. Basım, 1423/2003.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr el-Bezzâr. *Müsnedü'l-Bezzâr*. thk. M. Zeynullah, Adil b. Sa'd, S. Abdülhâlik eş-Şafî. 18 cilt. Medine: Mektebetü'l-ulûmi ve'l-hikem, 1. Basım, 1988-2009.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî. *el-Edebü'l-müfred*. thk. M. Fuad Abdülbakî. Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-islâmiyye, 1409/1989
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Muhammed b. Yakûb el-Fîrûzâbâdî. *el-Kâmusu'l-mubîd*. Beyrut: Müessesetü'r-risale, 8. Basım, 1436/2005.
- Güler, Zekeriya, *Zahiri Muhaddislerle Hanefi Fakihleri Arasındaki Münakaşalar ve İhtilaf Sebepleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997.

- Habeşî, Abdullah Muhammed el-Habeşî. “Muhammed b. İsmail el-Emîr es-San’ânî”. *İklil* 1/2 (1980), 145–174.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *ed-Dirâye fî tabrihi ebâdîsi'l-Hidâye*. thk. A. Hâşim el-Yemânî. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-marife, ts.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, 8 cilt, Mısır: Dâru'l-hadis. 1. Basım, 1404.
- İbn Manzur, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. *Muhtasarı Tarihi Dimeşk*. 31 cilt. Dimeşk: Dâru'l-fıkr, 1. Basım, 1409/1989.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî. *el-Mevzuat*. thk. Abdurrahman Muhammed Osman. 3 cilt. Medine: Medine: el-Mektebetü's-selefiyye, 1. Basım, (1/2) 1386/1966 ve (3) 1388/1968.
- İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal er-Râğıb el-İsfahânî. *Muhadarâtü'l-üdebâ ve muhaveretü's-şuarâ ve'l-bulegâ*. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-erkam, 1. Basım, 1420.
- Münâvî, Muhammed b. Abdürraûf el-Münâvî. *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi's-sagîr*. 6 cilt. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1. Basım, 1415/1994.
- San'ânî, Muhammed b. İsmâil b. Salâh el-Emîr es-San'ânî. *et-Tenvîr Şerhu'l-Câmi's-sagîr*. thk. Muhammed İshak Muhammed. 11 cilt. Riyad: Dârü's-selam, 1. Basım, 1432/2011.
- San'ânî, Muhammed b. İsmâil b. Salâh el-Emîr, es-San'ânî. *Semerâtü'n-nazar fî ulmi'l-eser*. thk. Râid b. Sabri, Riyad: Dâru'l-asıme, 1. Basım, 1417/1996.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî. *ed-Dürerü'l-müntesire fî'l-ebâdîsi'l-müştehire*. thk. M. Lütfî Sabbağ. Riyad: Camiatü'l-Melik Suud, ts.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî. *el-Câmi's-sagîr*. thk. M. Muhiddin Abdülhamid. 2 cilt. Dimeşk: Mektebetü'l-halbunî, ts.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî. *el-Mu'cemü'l-Kebir*. thk. H. Abdülmecid es-Selefi. 25 cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.
- Uleymî, Ahmed Muhammed el-Uleymî. *es-San'ânî ve kitâbühu Tavdîhu'l-efkâr*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1. Basım, 1408/1987.